

висвітлює ті події, які були спрямовані проти економічної самостійності України. Викриваючи загарбницьку економічну політику більшовицького керівництва в Україні, коли «продзагони» здійснювали «продрозкладку», О. Телешівський у статті «Як більшовики дбають про Україну» (газета «Український козак» від 8 червня 1919 р.) підкреслює, що їхня політика була спрямована на «знищення усіх слідів економічної сепаратності України, цебто: цілковите зруйнування української кооперації, знищення фінансової кооперації (як Українбанк, Союзбанк), передачі все це діло до рук російської економіки» [21], про що говорилось і в доповіді П'ятакова на таємному засіданні колегії Ради Народного господарства.

Далі автор статті навів факти з доповіді Г. П'ятакова, який вказував, що «всю промисловість в Україні, в першу чергу цукрову, необхідно поставити в залежність від Росії, щоб вона не могла самостійно існувати, і ми тим самим назавжди здихаємось божевільних самостійницьких фанаберій навіть в головах плаксивих українських інтелігентиків. Для самостійності тоді не буде ґрунту» [21].

Із матеріалів преси видно, що Директорія стала проводити більш радикальну фінансову політику. Вона почала її з підготовки грошової реформи. При міністерстві фінансів була створена відповідна комісія, до якої ввійшли: М. Мазуренко — в.о. міністра фінансів, С. Остапенко — міністр народного господарства, професор Туган-Барановський — експерт.

Позиція членів комісії була однозначною: введення власної української валюти і встановлення в Україні незалежної грошової системи. Зокрема, М. Туган-Барановський у статті «Невідкладна справа» у газеті «Нова Рада» наголошував на необхідності термінового відокремлення від російського рубля і проголошення повної самостійності української валюти [22].

Після прийняття закону Радою Міністрів 10 січня 1919 р. було оголошено обмін грошей. Однак проводити грошову реформу виявилось дуже складно. Її проведення ускладнювалося браком на місцях українських грошових знаків, а на Лівобережній Україні — бойовими діями та просуванням червоних військ.

Огляд матеріалів української періодики, які відображають економічне життя на селі в Україні 1917 — початку 1920 рр., свідчить, що економічним питанням преса приділяла порівняно менше уваги, ніж проблемам політичного життя. Скупість економічної інформації в українських газетах можна пояснити різними причинами. Об'єктивно це було результатом того, що в умовах громадянської війни при необхідності ведення боїв за збереження української держави українські уряди не мали змоги здійснювати свої наміри щодо економічних перетворень в Україні.

Причиною суб'єктивного характеру було те, що аграрно-економічна політика різних урядів не тільки не була послідовною, навіть протягом кожного з основних періодів революції, але й часто змінювалась при переході влади від одного уряду до іншого.

Програма соціалізації землі, позиції якої відстоювали провідні українські партії, сприймалася більшістю селян не як конструктивна програма, не як шлях до утворення великих кооперативних господарств, а лише як заклик до ліквідації великого приватного землеволодіння. Спроби ж його відновлення, повернення землі й майна поміщикам, відновлення

їхньої власності на землю викликали різкий опір основної маси селян.

Матеріали преси свідчать, що речники ідеї української державності, безперечно, розуміли, що самостійність України може бути досягнута лише за умови ефективної економічної політики, сприйнятої народом. Проте, незважаючи на це розуміння, фактичний провал (з різних причин) економічної політики на селі і Центральної Ради, і гетьманського Уряду, і Директорії був однією з основних причин невдач національно-демократичної революції в Україні.

Події Української революції 1917–1920 рр. стали вже історією. Національно-визвольний рух задихнувся у лещатах більшовицько-комуністичної колонізації, а віковічні мрії селянства про землю і волю залишилися примарними на довгі десятиріччя.

Повертаючись у ті далекі роки, усвідомлюючи помилки, втрати політиків, ми тим самим освітлюємо шлях нинішньої незалежності України. Адже саме нині в процесі аграрних реформ мільйони наших співвітчизників стали власниками землі, яка належить їм за законом природи та справедливості.

1. Див.: Воблий К. Земельне питання в програмах різних партій. — К., 1917.

2. Див.: Туган-Барановський М. Остання мета кооперації / Українська кооперація. — К., 1918. — Кн. 1.

3. Див.: Туган-Барановський М. Невідкладна справа // Там же. — 1919. — Кн. 1.

4. Робітничка газета.-1918.-25 жовтня.

5. Робітничка газета.-26 жовтня.

6. Правда.-1917.-17 листопада.

7. Народна воля.-1917.-11 травня.

8. Вісник Генерального Секретаріату УНР.-1917.-11 листопада.

9. Селянська думка (Тараща).-1917.-27 грудня.

10. Вісті з Української Ради.-1917.-28 квітня.

11. Народна воля.-1918.-1 січня.

12. Киевская мысль.-1918.-30 апреля.

13. Придніпровський край (Харків).-1918.-1 мая.

14. Голос Києва.-1918.-6,13 вересня; -14 листопада.

15. Вісник Одеси.-1918.-31 серпня.

16. Павленко Ю., Храпов Ю. Українська державність. — К., 1993.

17. Киевская мысль.-1918.-15 октябрю; Наша справа.-1918.-8,14,15 жовтня.

18. Відродження.-1918.-22 червня.

19. Киевская мысль.-1918.-20 липня.

20. Нова Рада.-1918.-14 грудня; Конституційні акти України 1917-1920.-К., 1992.-С.100.

21. Телешівський О. Як більшовики дбають про Україну// Український козак.-1919.-8 червня.

22. Нова Рада.-1918.-30 грудня.

Н.І. Земзюліна

ЗЕМЕЛЬНА ПОЛІТИКА П. СКОРОПАДСЬКОГО В РАДЯНСЬКІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

На перший погляд, аграрне питання, і спроби вирішення впродовж 1917-1920 років в Україні не можна вважати „білою плямою” в новітній вітчизняній історії. З набуттям Україною державності перед дослідниками відчинилися спецхрани архівосховищ, стала доступною література політичних і військових супротивників радянського режиму. Сукупно вони

дали такий пласт раніше невідомих документальних матеріалів, яким до снаги спростувати витворені моделі новітньої української історії [1, 15-16].

Під особливо прискіпливим поглядом суспільствознавчого офіціозу та контролем служб, що їх опікували, завжди перебували революційні події 1917-1920 років, породжена ними громадянська війна, іноземна інтервенція, їхнє «правильне» тлумачення та висвітлення для широкого загалу. „В низці елітних знаходився і аграрний рух. Він рідко називався селянським, бо за версією радянських ідеологів, неодмінно мав проходити у тісному контакті із робітничим при керівництві комуністичної партії. Дана формула була загальнообов'язковою для засвоєння, бо саме так подавалася в освітніх закладах на усьому просторі колишнього Радянського Союзу” [2, 10].

Існувала, однак, і дещо інша точка зору на зазначені події та явища. Стосовно тих, що мали місце в Україні за доби національно-визвольних змагань, її репрезентували дослідники (у більшості своїй недавні їх учасники) української діаспори. Опинившись не по своїй волі за кордоном, борці за самостійність України узялися досліджувати неоднозначні процеси української революції, їхні витoki, причини, внутрішні чинники, які кинули провідну верству нації - селянство - у вир завзятої збройної боротьби. Не останнє місце серед них зайняло і аграрне питання.

Його суть радянська історіографія (як, зрештою, й література діаспори) зводила до наявності гострих протиріч у сфері земельних відносин між численною масою незабезпечених землею хліборобів і

великими власниками, що мали надлишки родючих ґрунтів. Дані, які наводили представники обох історіографічних шкіл про зосередження в руках кількох тисяч поміщиків значних обширів землі, були надто промовистими, щоб викликати бодай найменші заперечення. Відповідні рекомендації також не забарилися і, на перший погляд, здавалися цілком закономірними - розподілити поміщицьку землю серед селян і земельний голод зникне безслідно. На цій позиції стояли всі політичні партії, діючі в Україні напередодні і в ході національно-визвольної революції. Щоправда, по-різному тлумачилися ними шляхи розв'язання назрілої проблеми.

Спільною рисою для всієї радянської історіографії було ігнорування української державності за доби Гетьманату, вважалося, що українська влада була суто маріонетковою і колаборантською, а вся внутрішня політика, у тому числі й земельна, здійснювалася з єдиною метою - реставрувати в повному обсязі буржуазно-поміщицькі порядки [3]. У травні 1918 року В. Ленін назвав прихід генерала П. Скоропадського до влади реставрацією буржуазно-поміщицької монархії. Це визначення мало суто пропагандистський характер, однак, на довгі часи воно стало наріжною підвалиною наукових розробок. Правда, довести ці твердження було проблематично. Та й чи можна було це зробити за відсутності, принаймні, однієї роботи,

присвяченої аграрним відносинам за гетьманської доби. Якщо не вважати за таку, статтю В. Качинського, опубліковану в двох номерах «Літопису революції». Хоча вона була в радянській літературі чи не єдиною публікацією з аграрної політики Української Держави [4, 32].

Недалеко від оцінок радянських істориків відійшли їхні ідейні партнери - представники та прихильники українських соціалістичних

партій. Пройняті духом зневаги, ворожнечі й неприйнятності до починань гетьмана в соціально-економічних справах, вони адекватним чином трактували будь-які його наміри [5].

Про справжні задуми в сфері земельного порядкування П. Скоропадський часто ділився своїми міркуваннями з громадськістю під час публічних виступів, бесід, в інтерв'ю як в часи гетьманування, так і на еміграції. Зацитуємо дослівно відповідь гетьмана на питання журналіста, яка промовисто вказує на зміст запланованих аграрних перетворень: «Я був і досі є прихильником аграрної реформи. При владі я ґрунтувався на економічні постулати парцеляції землі. Але для мене було бажаним, щоб селянин заплатив за землю і таким чином почував себе її законним власником» [6, 183].

Абстрагуючись від цього зізнання, оглянемо літературу, автори якої вважали земельну програму і практичні кроки гетьманського уряду найбільш оптимальною формою розв'язання аграрного питання в умовах другого етапу української революції. Але без стабілізації політичної обстановки в країні ні про які реформи не могло йти мови. Авансами гетьмана наділив дослідник Д. Гирський. Він відзначив, що з розпуском земельних комітетів Центральної Ради було ліквідовано основне джерело дестабілізації на селі, а відновлення права приватної власності у тому числі на землю «поклато край інтернаціонально-соціалістичній вседозволеності». Саме цей безлад, що розпочався, на думку відомого історика Д. Дорошенка, з жовтня 1917 року перешкодив уряду приступити до запровадження обіцяних змін в аграрному секторі. Позицію свого вчителя поділяла Н. Полонська-Василенко, між тим, додавши: «Непевність становища селян та поміщиків викликало незадоволення з обох боків, ексцеси та скарги» [8; 9; 10]. Суть аграрної політики гетьманату, краще за всіх роз'яснить сам гетьман, який зазначав, що створення альтернативи земельним відносинам Центральної Ради не було самоціллю. Уряд ставив іншу мету: створити такий варіант аграрного закону, який би, по можливості, враховував потреби усіх селянських верств.

Загалом, історіографія досліджуваного періоду не торкнулася самого ходу реформи на місцях, не з'ясувала, реакції селянських мас. Джерела обмежувалися, здебільшого, переліком виданих гетьманським урядом законодавчих актів по земельному питанню, реферуванням змісту та

характеризували урядові заходи по охороні земельної власності поміщиків від надокучливих соціалізаторів [11]. Проте, жоден гетьманський законодавчий акт, постанова уряду чи наказ міністра не виказав турботу держави за незаможних селян. В низці нормативних актів особливо вразливим для опонентів був закон «Про право на врожай» від 27 травня 1918 року, який створив правовий прецедент для повернення поміщицької землі. З цього боку критичний закид кабінету міністрів зробив П. Солуха. Його однодумець О. Моргун увібрив без категоричності, але з гірким жалем, думки обох: «Для нашого Гетьмана родина ціла Україна зі всіма її клясами, станами, верствами без жодних винятків. А гетьманський уряд не підтримав найбільше селянство, а тільки багатших, - а це лише одна частина всієї людності цілої держави. Це й сприяло скиненню гетьманської влади». [12]. З його оцінкою повністю погоджувався автор невеликого нарису М. Пасіка [13].

Інтерес до Української Держави і гетьмана П. Скоропадського, як носія її влади, прокинувся в Україні на переломі 1980 - 1990-х років, з першими ознаками послаблення політичної цензури. З вище вказаних причин до праці взялася генерація молодих вітчизняних дослідників. Саме вони і започаткували відновлення викреслених з історичної пам'яті народу сторінок штучно забутого минулого.

1. Радченко Л.О. *Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917—1920 років*. — Харків, 1996. — С.15-16.
2. Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. *Держава і право України. 1917-1920*. — К., 1997.
3. Какурин Н.Е. *Как сражалась революция*. — Изд. 2. — М., 1990; Бондар Т.Д. *Комуністична партія України в період іноземної інтервенції та громадянської війни (лютий 1918 — січень 1919 рр.)*. — К., 1968.
4. Качинський Б. *Аграрний рух за часів гетьманщини // Літопис революції*. — 1928. — №1; № 2. Кондуфор Ю.Ю. *Укрепление союза рабочего класса и крестьянства на Украине в период ражданской войны*. — К., 1964.
5. Сіборський М. *Грязь Москвы // Новий шлях*. — 1934. — 7 серпня; Доленга С. *Скоропадщина*. — Варшава, 1934; Ростовець М. *Скоропадський і скоропадчуки*. — Саскатун-Саскачеван, 1938; Лазаревський Г. *Гетьманщина // За державність*. — 1932. — 36.2, 36.3.
6. *Хліборобська Україна*. — 1920—1921. — Кн.2. — С.183; *Селянське слово*. — 1918. — 30 серпня.
7. Гирський Д. *Дивні способи виправдовування антидержавної політики*. — Торонто, 1973.
8. Дорошенко Д. *Замітки до історії 1918 року на Україні // Хліборобська Україна*. — 1921. — Кн. 3.
9. Полонська-Василенко Н. *Історія України*. — 2 видання. — К., 1993.
10. Скоропадський П. *Спогади (кінець 1917 грудень 1918 р.)*.
11. Коваль Б. *Державним руслом гетьманщини // Думки про республіку і монархію*. — Торонто, 1981.
12. Солуха П. *Договор з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського: В.Винниченко та М. Шаповал по допомогу до Москви-до Леніна*. [Б.м.]: [Б.в.], 1973; Моргун О. *До питання про устрій Української Держави // Ідеї і люди визвольних змагань 1917-1923*.

13. Пасіка М. *Земельна справа в Українській Державі // За велич нації: У двадцяті роковини відновлення Української гетьманської Держави*. -Львів, 1938.

В. Ф. Боєчко

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ ПЕРІОДУ НЕПУ В ОЦІНЦІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ 20-х РОКІВ ХХ ст.

У сучасних реаліях незалежної України, в умовах політичного та економічного реформування, розбудови всіх сфер життя суспільства значно зростає інтерес до глибокого та критичного осмислення минулого, подій, які відбувалися на теренах України у 20-ті рр. ХХ ст. і значною мірою визначили її наступний історичний поступ. Ці події стосувалися як політичних, так і соціально-економічних засад суспільства, зокрема і реформування аграрного сектору економіки. Детальне вивчення особливостей перебігу цих подій, їх висвітлення з погляду нових концептуальних підходів та сучасної методології є важливим тому, що в умовах національного відродження та трансформації суспільно-економічних відносин необхідно враховувати позитивні і негативні моменти минулого, що дасть змогу уникнути небажаних ускладнень на шляху сучасної аграрної перебудови. Значущість питання полягає й у тому, що відхід від сформованих стереотипів висвітлення історичного розвитку суспільства складає суть сучасної парадигми вітчизняної історіографії, яка не може бути лише описовою чи пропонованою. Її завданням є всебічний аналіз подій, що відбувалися в суспільстві, порівняльний аналіз різних поглядів на їх перебіг, осмислення минулого з позиції сучасного досвіду, прогнозування шляхів подальшого розвитку суспільства. Важливість такого підходу стосується і вивчення сутності поглядів сучасників на події, що відбувалися в аграрному секторі економіки в післяреволюційний період, зокрема у 20-і роки ХХ ст.

Метою статті є висвітлення соціально-економічної політики радянської влади стосовно українського селянства вітчизняною історіографією 20-х років ХХ ст.

Історіографія проблеми дослідження міститься в ряді ґрунтових праць, присвячених аграрній історії України 20 – 30-х років ХХ ст., це зокрема роботи Р. Д. Ляха [1], С. В. Кульчицького [2], В. І. Марочка [3]. У них проаналізовано вітчизняну історіографію соціально-економічної політики радянської влади в українському селі та її вплив на розшарування та майнове становище селянства. У роботах А. Г. Морозова [4] та В. В. Калініченка [5] з'ясовано історіографію розвитку селянської кооперації, розроблено її ґрунтовну періодизацію з проблем розвитку селянського господарства в період НЕПу в Україні. В авторефератах кандидатських та докторських дисертацій існує огляд історіографії з певних напрямів дослідження. В авторефераті кандидатської дисертації С. В. Корновенка [6] запропоновано періодизацію